

УДК 215 (450)

Крамар В. Б.,
кандидат філологічних наук, доцент,
Хмельницький національний університет
volbron@gmail.com

ТЕМА СМЕРТІ І “ГЕРОЙ-РЕМІСНИК” У СУЧАСНОМУ БРИТАНСЬКОМУ РОМАНІ. “ОСТАННІ РОЗПОРЯДЖЕННЯ” Г. СВІФТА

Анотація

Розглянуто провідні компоненти формальної структури у прозі Г. Свіфта і розкрито міру їхньої оригінальності в контексті сучасної світової літератури. Зазначено загальні відмінності британської прози від сучасного постмодернізму. Представлено особливості функціонування літературного героя у розкритті теми смерті на матеріалі роману “Останні розпорядження”. Взаємодія підкреслено реалістичних компонентів сюжету відбувається за постмодерністичними канонами. Попри загальну тенденцію, мотив смерті з модифікатора другого плану, в “Останніх розпорядженнях” стає лейтмотивом.

Ключові слова: протагоніст, літературна тема, поетика, постмодернізм, національний аспект.

Summary

The article analyzes the major components of formal structures of G. Swift's prose and its peculiarities in the context of world postmodern fiction. Functions and main features of a character and its role to advance the theme of death in “Last Orders” is investigated. Play between realistic components of a plot is developed on postmodern methods, that constitutes the national type of postmodern prose. Despite the common tendency in contemporary British fiction to use death as a second plan modifier it turns the leitmotif of “Last Orders”.

Key words: protagonist, theme, postmodern, poetics, national aspect

Сучасний постмодернізм у Західній літературі вже довгий час є предметом дослідження багатьох науковців. Питання загальних особливостей постмодернізму як мистецької течії, динаміка його розвитку у різні періоди а також окремі формальні й тематичні аспекти на сьогодні вивчались науковцями навіть на стику гуманітарних дисциплін [3], багато матеріалів дискусивного характеру дослідники зі світовим іменем представляють онлайн [6]. Разом з тим, національні відмінності постмодернізму вивчені порівняно побіжно [5]. А аналізу того, як функціонують окремі елементів поетики у національних літературах, ми не зустрічали взагалі. Це заважає адекватному розумінню літератури як такої, а в прикладному аспекті стає на перешкоді точному еквівалентному перекладу, в результаті чого перекладені твори звучать “усереднено”, без різнобарв'я національних нюансів характерів, тем, мовлення.

Ми взяли за мету статті проаналізувати провідні компоненти формальної структури, такі як тема і герой, прози Г. Свіфта і виявити міру їхньої ідейної і формальної оригінальності в контексті сучасної світової літератури. Методом аналізу обрано структуро-генеративний метод.

Поетика британського постмодерністського роману відрізняється від аналогічного жанру Континенту і США. Головна відмінність полягає у тім, що письменники Британії не так рішуче поривають із реалізмом. Цей факт дав право британським критикам (Е. Еліас, К. Бернард) означити прозу їхніх співвітчизників парадоксальним терміном “постмодерний реалізм”. Англійський письменник не допускає в своє естетичне королівство посланців інтертекстуальних імперій: інтелектуальну гру з абстрактними логічними структурами, мега текстові алюзії, формалізовані “великі наративи” та інші прийоми, що складають основу так званого “ludic” постмодернізму.

Чому ж все-таки “постмодерністський” реалізм, а не новий реалізм, як “новий роман”? Тому що ці тексти складаються із компонентів поетики, що мімікріють під реалістичні (антропоморфний протагоніст, соціально-історичні художній час і простір), а взаємодіють вони за постмодерністськими канонами (часто і більшою мірою, ніж будь-які демонстративно ареалістичні тексти). До прикладу, “Історія світу у десяти з половиною розділах” Джуліана Барнса, взагалі претендує на літописну достовірність, принаймні з точки зору фабули, утім, з точки зору літературної форми, взаємодії і взаємо впливу його складових частин – це суто постмодерністський твір.

Певною мірою такий ефект розбіжності між реалістичною темою і засобами її втілення може спричиняти наскрізна властивість постмодернізму до мімікрії, до опису “нереальної реальності” (Б. Макхейл). До того ж, мімікрія роману британського може стосуватися реальності онтологічної, навіть вужче – соціальної, а не абстрактної. Острівного автора все ще приваблює антропоморфний протагоніст і “жива” емоція, прив’язані до певного історичного моменту і країни. Він розповідає не про естетичні лабіринти, що мають більший стосунок до формальної логіки чи еристики, а про те, що стосуються особистого досвіду людини своєї епохи. І тут ми знову натрапляємо на чергову несподіванку: у преліках тем, що розробляють британські письменники, на диво, відсутні такі важливі для функціонування реалістичного героя традиційні теми як “смерть” і “любов”. До прикладу, автор Теорії сучасної літератури з Кембріджа [4] професор Домінік Хед вважає головними для постмодерністської прози Британії такі теми: Художник і держава, Суспільні класи і соціальні зміни, Гендерні проблеми, Національна ідентичність, Мультикультурність, Місто і околиця.

Це не означає, що зазначені літературні універсалії взагалі не розробляються на сторінках сучасної британської прози, просто їхня вага у загальному обсязі актуальних тем і мотивів є досить незначною. Наявні і окремі теоретичні дослідження з цього аспекту проблеми у монографіях [2; 5], але і їхня кількість у загальному доробку літературної критики не є вагомюю.

Такий стан речей викликає певний подив, адже не більш як півстоліття тому тема смерті, любові, дитинства тощо активно розроблялась

британцями і подеколи ставала лейтмотивом романів, що тепер вважаються класичними. Згадаємо з цього приводу “Володаря мух” В. Голдінга. Твір є наскрізь епічним, провідними темами у ньому виступають виключно зазначені універсалії. І що зовсім незвично, ці теми (навіть на відміну від пізнішого “Шпиля” того ж В. Голдінга) розглянуті крізь призму дохристиянської етики і естетики. Гербейський Сатана Везельвульф, Тритон із мушлею, боги й демони давньогрецьких трагедій, хор і маски промовляють читачеві зі сцени тропічного острова. Дійство є кероване первинними стихіями – вогнем, водою, каменем, атмосфера просякнута первісним жахом, що панує над дитячою невинністю і зрештою долає її, поки на останніх сторінках – Бог з машини – не з’являються рятівники.

Ця поетика є значно ближчою північноамериканській літературі, що від Д. Гортон, Г. Мелвіла і по сьогодні залишається перш за все епічною як за тематикою, так і формою. Феномен творення нової нації з його титанічними і часто трагічними зрушеннями у людській свідомості і культурі змушував американських митців вдаватися до такого, напевне, єдино можливого методу художнього осмислення світу та історії.

Причини, що призвели за такий короткий історичний період до втрати зацікавлення британських письменників темою смерті потребують окремого дослідження. У рамках нашої статті ми можемо лише констатувати сам факт, що його наводить Б. Макхейл: тема, радше мотив смерті у сучасному британському романі перейшов у ранг другорядних формальних компонентів і перетворився, головне, на пасивний модифікатор сюжетних дій.

Втім, серед сучасних романів провідних британських письменників зустрічаємо принаймні один, тема якого цілком присвячена смерті. Це роман Г. Свіфта (автора відомого твору “Земля води”) “Останні розпорядження”, який побачив світ у 1996 році [4]. Подивимось на основні елементи його поетики, з точки зору їхньої належності до конкретного художнього напрямку – вираженості чи ні рис згаданого “постмодерністичного реалізму” – і наявності, у компонентах нижчого рангу, особливого британського колориту.

Одним з основних методів розкриття теми смерті у світовій прозі є діалектика “пригод” протагоніста. Цей головний структурний елемент будь-якого роману слугує інструментом дослідження теми й одночасно художньою метафорою, що втілює або, навпаки, травестує основні риси заданих у “першовитоку” якостей. Однак, застосувати такий підхід до “Останніх розпоряджень” не завжди виявляється можливим, оскільки там діють декілька героїв і всі вони відіграють приблизно рівнозначну сюжетну роль. А власне протагоністом роману є небіжчик, заповіт якого проводить героїв сторінками твору.

Проблема “першовитоку” на формальному рівні автором зумисне не ставиться – “першовитоком” мерця є народження і смерть у їхній нероздільності. І таке ухилення від традиційного композиційного прийому

стає, в свою чергу, постмодерністським прийомом, що спирається на техніку очуднення. Мрець опосередковано через заповіт змушує “живих” персонажів сумувати, сміятися, зчиняти бійки і миритися. Кожен з них у такий спосіб вдруге проживає пікові моменти власного життя, переоцінює їх, розмірковує про причини, які призвели його у момент сьогоднішній. Тому Г. Свіфт трансформує традиційний інструмент героя (або символу) – одинака у героя колективного, імпульси до дій якого ініціює смерть.

Методи й прийоми постмодерністичної гри передбачають раптові повороти фабули, зміну художнього часу і художнього простору. Читачеві представляються сюжетні фігури, що далі діють “на свій розсуд”, часто непередбачуваний. Г. Свіфт значно загострює прийом він розставляє і, досить інтенсивно, перед читачем своєрідні пастки і робить це не тільки через звиви сюжету, а через неймовірну велику кількість дійових осіб, що “народжуються” на початку твору і вступають у гру з ходу, без жодного попереднього опису або хоча б натяку – хто є хто.

У творі змінено звичні пропорційні відтинки, що мають припадати на експозицію і фінал. Власне ці поетичні компоненти не стільки змінюються кількісно, скільки виявляються розчленованими на дві складові частини, що дещо плакатно розсинхронізовані у художньому часі. Маємо згадуване нове поводження із традиційними компонентами. З перших сторінок читач здогадується про те, що дійовим особам належить виконати якусь особливу церемонію. Г. Свіфт представив мету дійства, і представив окремих розрізнених персонажів, невідомо яких і, головне, який стосунок вони матимуть до церемонії. Далі – більше. Кількість “вкинутих” персонажів продовжує зростати, а їхній стосунок до дії протягом чи не чверті обсягу роману залишається незрозумілим. Приблизно на середині тексту автор устами всіх героїв оголошує ідейні висновки (для кожного героя – свій), а потім продовжує мотивувати їх ще на добрій половині об’єму твору. Така складна й заплутана, лабіринтна структура роману втілює складність і багатовекторність поставленої теми. Автор, однак, пропонує читачеві рятівний круг.

Весь текст твору пронизано згадуванням різних професій. Автор наче постійно примірює фахи до кожного з персонажів. Для Г. Свіфта не існує людини абстрагованої від фаху – не соціального статусу – а саме вміння і майстерності. Людина розумна може існувати на сторінках його твору лише як ремісник. Автор постійно запитує себе та читача, що є первинним в людській долі – вибір професії чи, навпаки, він є наслідком цілого комплексу індивідуальних рис героя.

“And I see them all hanging up before me, like clothes on a rack, all the jobs, tinker, tailor, soldier, and you have to pick one and then you have to pretend for the rest of your life that that's what you are. So they aint no different really from accidents of birth. I didn't know that phrase then but I learnt it later. It's a good phrase” [4, 50].

Для одних щаслива доля, для інших – злий фатум передбачає вибір своєї професії. Ці слова – доля, фатум, шанс – так чи інакше, мають денотат “випадок”. Вони “насихують” весь текст і в системі роману втілюють мотив людської малості. Попри всі оптимістичні прагнення, людині судилося втілити в життя лиш те, що дозволить сліпий випадок. Та й цей здобуток нищить смерть.

Те, що тема смерті є лейтмотивом “Останніх розпоряджень” побачимо із внутрішнього монологу Рея, що він проговорить, взявши про приреченість свого друга Джека, котрий і залишив усім свої останні розпорядження: “What you never know won't hurt, but it's different when someone's dying, because it's not like you can say least said soonest mended, because there aint going to be no soonest or latest and you won't ever get the chance again to tell or not tell nothing” [4, 50]. Ми вважаємо цю сцену кульмінаційною. Далі читач має слідкувати чи такий ідейний песимізм пануватиме протягом всієї оповіді, чи автор, з огляду на зазначену багатовекторність форми, щось приховав за лаштунками сюжету.

Британець дивиться на світ раціональним поглядом, вітчуття трагізму буття не властиве цій культурі. І першим, хто бачить смерть не як вирок, не як синонім забуттю й марності існування є Вінс, трунар за професією. Саме він приведе читача до обеліску загиблим морякам: “Vince has mooched off towards the obelisk. The sun's dazzling on the white stone. Either side of the gates there's a stone sailor, in duffel-coat and sea boots, at the ready, staring into space, so it looks like Lenny's shirking, it looks like he's a real sloucher. The gates are painted blue. Over the top it says, 'All These Were Honoured In Their Generations And Were The Glory Of Their Times' ” [4, 65].

Крізь плутанину суперечливих, інколи трагедійних вчинків а також розбіжних думок, внутрішніх і зовнішніх діалогів героїв саме устами Вінса автор сповіщає одвічну істину, що людина приходить у цей світ не для того, щоб померти, а щоб залишити по собі добрий слід у пам'яті нащадків, у тому числі завдяки професійній майстерності. І Вінс не просто “показує” надпис-скрижаль, що має бути девізом кожного і яку можна знайти у текстах чи не всіх світових релігій та міфів. Він пропонує Реєві свою конкретну справу для її втілення – надалі піклуватись про сім'ю померлого.

“Останні розпорядження” – твір постмодерної естетики, тому, за законами жанру, автор обриває розділ, переходить до наступного і полишає відповідь Рея на суд читача. І доля цієї відповіді до кінця тексту залишиться невизначеною. Занадто багатовекторним є колективний герой твору, його естетичні риси простягаються від Каїнових до Авелевих, відповідно, різняться і мотивації їхніх сюжетних вчинків. Що зрештою вирішить група приятелів неможливо передбачити, спираючись на логіку міркувань і вчинків.

Найцинічніший з героїв продавець Ленні вважає світ безглуздом: “There's Vie and Jack who had pitches opposite for the best part of fifty

years, Dodds and Tucker, steaks and stiffs. And there's Jack and Vince, one in a bag and one off his rag” [4, 66] Гроші, що забезпечують власні задоволення і розваги – єдине, що має для нього вартість. Абсурд і порожнеча правлять світом не залежно від вибору самої людини чи того вибору, який за людину здійснить доля. Так що він не піклуватиметься про сім'ю Рея, можливо, відкупиться пожертвою.

Реакція інших уміститься в площині між вибором Вінса і вибором Ленні. Описувати її детально не дозволяє об'єм статті. Вона залежатиме не лише від характеру-професії, але й від минулого персонажів, яке часто переплітається, і від тонких нюансів їхніх особистісних – навіть любовних трикутників – стосунків. Свій літературний кросворд автор сконструював у кращих традиціях сучасного британського роману-пазла, окресливши проблему, розкидавши деякі орієнтирні маячки і не залишивши відповіді. Читач запрошується у співавтори або й у протагоністи і сам повинен скласти ідейний вирок.

Таким чином, тема смерті є провідною у романі Свіфта. Розкривається вона через конфлікт героя і фатуму. Формально герої “Останніх розпоряджень” нагадують персонажів реалістичного літературного напрямку. Вони мають чітко визначені соціальні ознаки, індивідуальні риси мовлення і психіки, кожен є представником певного фаху, що символізує його психологічний тип і його стосунок з долею. Взаємовідносини між персонажами та іншими компонентами романної поетики відбуваються вже за законами постмодерністського жанру і через таку художню метаморфозу реалістичні компоненти стають знаряддям постмодерністської естетики. У цьому, на нашу думку, полягає одна з головних національних особливостей сучасного британського роману “постмодерністського реалізму”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Head D. Contemporary British Fiction / Dominic Head. – Cambridge : Polity, 2003. – 317 p.
2. McHale B. Postmodernist fiction / Brian McHale. – London : Routledge, 1987. – 279 p.
3. McLaren P. Critical Pedagogy and the Postmodern Challenge: Towards a Critical Postmodern Pedagogy / Peter McLaren, Rhonda Hammer // The Journal of Educational Foundations. – 1989. – № 3. – P. 29–62.
4. Graham S. Last Orders / Swift Graham. – London : Picador, 1996. – 352 p.
5. Хьюит К. Современный английский роман в контексте культуры / К. Хьюит // Вопросы литературы. – 2007. – № 5. – С. 46–72.
6. <http://philosophynow.org/issues/58>

Стаття надійшла до редакції 16 травня 2017 року